

М. С. КЕЛЬМАН

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: (ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ)

Анализируется методологическое содержание отличий объекта и предмета юридической науки.

Methodological maintenance of differences of object and article of legal science is analysed.

Цілком очевидно, що деформалізація об'єкта і предмета загальнотеоретичних праводержавознавчих досліджень є однією з тих тенденцій, які відчутно впливають на стан методології наукової юриспруденції. Сьогоднішній стан досліджень у цій сфері дає підстави говорити скоріше про наявність відповідних проблем, аніж про можливість виявити готові розв'язання. Проте цією проблемою займалися та досліджували такі вітчизняні науковці, як М.І. Козюбра, П.М. Рабінович, Л.А. Луць, О.Ф. Скаун та ін.

У сучасній методології науки прийнято розрізняти об'єкт і предмет науки¹. Така методологічна настанова виникла у ХІХ ст. на етапі некласичної наукової раціональності, коли відбулася відмова від ставлення до однієї з конкретних наукових теорій як до єдино істинної і проведене «розототожнення» досліджуваного об'єкта і його «представлення»² як теоретичного опису. Сутність її вбачається у тому, що «на протигагу ідеалові єдино істинної теорії, що «фотографує» досліджувані об'єкти, допускається істинність декількох відмінних одне від одного конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, оскільки в кожному з них може міститися момент об'єктивно-істинного знання. Осмислюються кореляції між онтологічними постулатами науки і характеристиками методу, посередництвом якого освоюється об'єкт. Через це приймаються такі типи пояснення та опису, котрі виразно містять посилання на засоби і операції пізнавальної діяльності. Іншими словами, якщо у класичній раціональності наукова теорія вважалась поясненням та описом реального об'єкта таким, як він існує насправді, то тепер обов'язковою вимогою до наукової теорії стає обов'язковим, окрім опису об'єкта, засад і засобів її побудови. Це й приводить до гносеологічної конструкції, у межах якої наукова свідомість починає виходити з відмінностей об'єкта науки як зовнішньої реальності, у філософському сенсі цього поняття, і її теоретичного опису засобами науки як предмета. Можна сказати, що виникнення у зв'язку з цим необхідності багатопланових досліджень методів наукового пізнання, постановка проблеми співвіднесення іманентних законів об'єкта і теоретичних конструкцій предмета й приводять до методології науки у її сучасному вигляді.

© КЕЛЬМАН Михайло Степанович – кандидат юридичних наук, доцент, професор Львівського державного університету внутрішніх справ

Підкреслимо, що ця відмінність існує лише як гносеологічна установка. Іншими словами, розрізнення об'єкта і предмета науки слід розуміти не як їх самотійне, окреме існування, а як зміну гносеологічних уявлень, що виражається, зокрема, у зміні способів обґрунтування наукового знання, ідеалів і норм доведення у науковому дослідженні, уявленні про наукову істину тощо. У гуманітарній сфері, мабуть, найбільш важливим наслідком такої відмінності стала можливість обґрунтувати розгляд як наукових об'єктів складні системи, що саморозвиваються. Для правової думки, яка розвивалась до цього часу як юридична догма або філософія права, у зв'язку з цим виникли підстави звернутися до пізнання права за нормами наукового дослідження, розпочати розробку наукової теорії права.

Ставлення до відмінності об'єкта і предмета науки, з різним ступенем деталізації і послідовності знайшло відображення і в юридичній літературі. Так, у трактовці А.М.Васильєва об'єктом теорії держави і права «є вся сфера державно-правового життя суспільства, тобто державно-правова надбудова у цілому, а в якості її предмета «виступає закономірне і необхідне, загальне і суттєве у цьому об'єкті»³.

Визрно фіксує свої вихідні положення у дослідженні відповідної проблематики В.С.Нерсесянц: «Об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні, суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання тим самим являє собою творчий процес глибинного осягнення досліджуваного об'єкта у мисленні, у свідомості його мисленнєвого образу (моделі) у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта. Ці знайдені сутнісні властивості об'єкта (у їх понятійному вираженні) і є предметом відповідної науки»⁴.

Грунтовний аналіз питання у контексті проблем структури загальної теорії права здійснено В.А.Козловим. З цих позицій для автора принципово, що «об'єкт, його окремі сторони і властивості не входять до системи науки. Поняття і речення, що описують реальний об'єкт, його властивості, зв'язки і відношення, закони його розвитку і функціонування є невід'ємною частиною науки. У процесі пізнання формується предмет науки, котрий постає у вигляді ідеалізованого об'єкта науки, його теоретичної моделі»⁵.

Роздуми В.М.Сирих привели дослідника до переконання у виправданості розгляду предмета загальної теорії держави і права як «системи загальних закономірностей права як тотального цілого, а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, котрі впливають на дію і розвиток права, його закономірностей, і систему закономірностей пізнання предмета цієї науки»⁶. Об'єктом же «загальної теорії права й інших галузей правознавства», на думку автора, виступають «право, правова політика, а також соціально-політична та інша (неюридична) практика у тій частині, в якій вона обумовлює формування і розвиток правових явищ і процесів»⁷.

Аналіз найбільш поширених в юридичній літературі поглядів на це питання показує, що увагу дослідників у частині об'єкта і предмета правознавства привертають в основному засади їх відмінностей і визначення понять. Підкреслимо, що теоретичне обговорення понять предмета та об'єкта юридичної науки в категоріях «закон», «реальність», «дійсність», визначення понять тощо не входить у

предмет даного дослідження. У даній статті намагаємось вирішити окремі завдання, що перебувають у рамках виявлення методологічних сенсів розрізнення предмета і об'єкта правознавства. Тому питання змісту предмета юриспруденції, його структури, характеристики об'єкта юридичної науки тощо будуть в подальшому порушуватися лише тією мірою, якою це необхідно для методологічного вирішення проблеми. Необхідність і актуальність таких розробок сумнівів не викликають. Проте нормативна інтерпретація загальнометодологічних конструкцій у матеріалі юридичних досліджень, що будується на ставленні до методології правознавства як до окремого випадку методології науки, повинна поєднуватися з розглядом їхнього виправдання щодо традиційних особливостей юриспруденції. Один з напрямів таких досліджень, на наш погляд, і полягає у зверненні до методологічних змістів відмінностей об'єкта і предмета юридичної науки.

Для організації подальших роздумів щодо наслідків ототожнення або відмінностей об'єкта і предмета юридичної науки зручно спростити проблему до граничних засад і уявити як два погляди на питання. Тоді сутність першого з них буде полягати у тому, що предмет науки права розглядається в «об'єктному відношенні», тобто як об'єктивна реальність, яка існує поза науковим знанням і не залежить від засад і методів наукового дослідження⁸. З цього погляду наукове пізнання мислиться як безпосереднє відношення об'єкта до дослідника, в котрому і формується знання про об'єкт. Тому предмет правознавства тут постає як сама, дана у спогляданні, реальність права («правові явища»), його іманентні властивості, закономірності виникнення, функціонування і розвитку. Неважко помітити, що така позиція являє собою значною мірою реалізацію натуралістичної гносеологічної моделі, що панувала до XIX ст. у класичній науковій раціональності, котрій «властива тенденція так званої «філософії тотожності», «тотожності мислення та буття». У цьому сенсі, ставлячись до свого предмета як до правових явищ, що перебувають поза юридичним знанням, об'єктивних закономірностей права, правова наука повинна розглядати уявлення про правову реальність як тожної цій реальності⁹. Такий (натуралістичний) погляд на об'єкт буде уявлятися на прийнятті положення про існування деякої системи знань, «вихідні положення якої уявляються абсолютно безспірними і виступають як очевидні факти самої дійсності»¹⁰. Постулювання таких вихідних положень і дає змогу трактувати предмет науки як об'єктивну реальність (закони об'єктивної реальності), а отримане у дослідженні знання розглядати, абстрагуючись від умов та засобів його продукування, тобто в установці, що об'єкт дослідження є таким самим, якими є наші знання про нього. З даної натуралістичної точки зору засади для відмінностей об'єкта і предмета науки і змісти такої відмінності відсутні. У правознавстві така схема міркувань і нині зберігається як актуальна, а у галузевих науках – як домінуюча. «Оскільки норми цивільного права втілені у численних актах цивільного законодавства, останні також входять до предмета науки цивільного права»¹¹. Безсумнівні плюси цього підходу з позицій позитивної юриспруденції полягають у відповідності юридичного дослідження ідеалові об'єктивності, у природному забезпеченні погодженості наукового знання, усуненні суперечностей між різними його сферами вже завдяки пізнанню законів самого об'єкта, що відповідає як постулатам тривалий час панівної у нас версії матеріалізму, так і традиційним уявленням про природу права¹².

Для протилежної позиції принциповою є вимога розрізнати об'єкт, що пізнається, і предмет науки як створювану певними дослідницькими засобами те-

оретичну модель цієї реальності. З даної точки зору, предмет – «це реальність, створена самою наукою, що існує лише остільки, оскільки є знання про об'єкт»¹³. Так, обґрунтовуючи необхідність відмінності об'єкта і предмета загальної теорії права, В.А.Козлов відзначає: «Кожний складний об'єкт має сутності різного порядку, що характеризують всебічно його, багатоманітні зв'язки і відношення, і кожна наука досліджує свою власну сутність, що й робить її відносно самостійною. Тому один і той самий об'єкт вивчається різними науками, кожна з котрих фіксує в своїй системі знань специфічний предмет. Однак об'єктивна орієнтація, трактовка предмета як системи об'єктивних законів приводить до абстрагування від діяльності суб'єкта пізнання і до отождолення законів науки і законів реальної дійсності»¹⁴. У такому розумінні об'єкт юридичної науки «існує», а предмет формується у процесі пізнавальної діяльності правознавців залежно від тих чи інших світоглядних уявлень, гносеологічних установок і дослідницьких засобів.

Від прийняття одного з цих поглядів нерідко залежить трактування обговорюваних питань, розуміння конкретних проблем правознавства, підходи до їх вирішення. Зокрема, точне наслідування першого вимагає абстрагуватися від умов, цілей та засобів наукового пізнання права, що не лише мінімізує можливості критики засад отриманого знання, змушує приймати «на віру» його предметну репрезентативність¹⁵, але й фактично знімає питання про самостійність методологічних досліджень у межах юридичної науки. Для другого – дослідницькі засоби перебувають залежно і від гносеологічної установки, характеру соціокультурної ситуації, можуть створюватися шляхом методологічного конструювання, а отже, цільові методологічні дослідження і розробки є умовою побудови розгорнутого предмета правознавства і відповідного забезпечення найбільш повного пізнання права. Крім того, оскільки наукове дослідження права, правових явищ здійснюється певними, властивими юриспруденції засобами і методами, оцінити адекватність теоретичних конструкцій правової реальності (і відповідно істинність юридичного знання) є можливим настільки, наскільки характер і особливості застосовуваних методів дослідження виявляються у процесі опису і пояснення досліджуваних об'єктів. Це означає, що у цій установці філософські методологічні розробки вже не можуть прийматися «за замовчуванням» і розглядаються як достатня умова для наукової обґрунтованості правових теорій, а методологія повинна розглядатися як фундаментальна сфера юридичної науки. Тут доречно згадати, що серед методологів науки існує думка, що філософія покликана давати тільки дефініцію істини, а проблема її критеріїв повинна вирішуватися винятково конкретними науками¹⁶.

Наслідки обрання однієї з даних установок виявляються і в дискусіях правознавців з конкретних питань юридичної науки. Прикладом можуть бути розбіжності розуміння наукового факту як фрагмента реальної дійсності і наукового факту як форми знання про цю дійсність. Так, позиція дослідників, що наполягають на включенні до складу правознавства наукових фактів у якості фрагментів реальної дійсності¹⁷, може бути співвіднесена з онтологічною установкою на отождолення об'єкта і предмета правознавства, що веде до його натуралістичного розуміння. Критикуючи дану позицію, А.Ф.Черданцев розглядає наукові факти як такі, що становлять емпіричний базис науки, не самі «реальні факти», тобто фрагменти реальної дійсності, а форми достовірних знань про цю дійсність, тобто по суті теоретичні конструкції реальної дійсності¹⁸. Більше того, А.Ф.Чер-

данцев не тільки розрізняє факт як подію реальної дійсності і науковий факт як форму знання, а й ставить проблему знакового існування наукового факту, мови юридичної науки. Тим самим автор щодо даної проблеми без спеціального обговорення, фактично користується конструкцією відмінності об'єкта і предмета юридичної науки¹⁹.

У ширшому контексті відмінності об'єкта і предмета юриспруденції впливає, наприклад, те, що правова система, правовий статус, правовідносини, правозастосування, типи правового регулювання, правосвідомість тощо повинні розглядатися як теоретичні конструкції, що входять до предмета юридичної науки, які створюються під час наукового пізнання з приводу відповідних соціальних реалій і відповідними методами. Тому, оперуючи у процесі наукового дослідження цими поняттями, ми перебуваємо у межах предмета юридичної науки, оскільки правила такого оперування задаються не досліджуваною дійсністю, а методом науки. Вона виникла в теоретичній юриспруденції не сьогодні. «Встановлена у межах спостереження однотипність відносин між явищами носить назву емпіричного закону і протиставляється закону у науковому сенсі, або математичному, тобто необхідному відношенню між явищами». «Часто закони у тому вигляді, в якому вони фіксуються в науці, проєктуються на об'єктивну реальність, тобто ті властивості, які притаманні закону як феномену пізнання, механічно переносяться на об'єктивні закони. Для вирішення проблеми визначення предмету важливо те, що теорія відображає дійсність, формулюючи закони не відносно емпіричних даних об'єктів, а відносно абстрактних (теоретичних) об'єктів, їх систем. Іншими словами, теорія має своїм безпосереднім предметом системи абстрактних об'єктів»²⁰. Звідси впливає, що формульовані правознавцями в процесі юридичних досліджень твердження про факти правової дійсності є справедливими саме у предметі науки, а їхнє співвіднесення з об'єктом дослідження як правовою реальністю, не є їх онтологічна інтерпретація – це окрема проблема. Таке розуміння дає право стверджувати, що не можна отожднювати формульовані юридичною наукою закони правового регулювання з правовою реальністю, так само як і поширювати висновки наукових досліджень безпосередньо на юридичну практику, оскільки правознавство має справу з правовою реальністю опосередковано, через свій предмет, який поєднує об'єкт і засоби його дослідження. При цьому виправдано вважати, що закони об'єкта і конструкції предмета науки перебувають, з методологічної точки зору, у відношеннях не тотожності, а пізнавальної відповідності. Звідси у правовому дослідженні невідворотно актуалізуються проблеми способів обґрунтування, доказовості критеріїв істинності наукового юридичного знання тощо.

Отже, відмінність об'єкта і предмета юридичної науки є підставою для ствердження про самостійність методології правознавства як напряму юридичної науки.

1. *Лекторский В.А.* Субъект, объект, познание. – М., 1980. – СПб., 1893. – С. 47.
2. *Степин В.С.* Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция. – М., 2000. – С. 294.
3. *Васильев А.М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М., 1976. – С. 18.
4. *Нерсесянц В.С.* Философия права: Учебник. – М., 1997. – С. 58.
5. *Козлов В.А.* Проблемы предмета и методологии общей теории права. – Л., 1989. – С. 15.
6. *Сырых В.М.* Логическое основание общей теории права: В 2 т. / Юстицинформ. Т.1.: Элементный со-

став. – М., 2000. – С. 93. **7.** *Сырых В.М.* Цит. работа. **8.** *Денисов А.И.* Методологические проблемы теории государства и права. – М., 1975. – С. 3. **9.** *Киссель М.А.* Философский синтез А.Н. Уайтхеда // Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. – М., 1990. – С. 23. **10.** *Юдин Е.Г.* Методология науки. Системность. Деятельность. – Л., 1985. – С. 77. **11.** *Ромовська З.В.* Рух цивільних відносин. Правочини // Українське цивільне право: Загальна частина . Академічний курс. – К., 2005. – С. 47. **12.** *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М., 2000. – С. 49. **13.** *Юдин Е.Г.* Цит. работа. – 124. **14.** *Козлов В.А.* Цит. работа. –21. **15.** *Юдин Е.Г.* Цит. работа. – С. 28. **16.** *Чудинов Е.М.* Природа научной истины. – М., 1977. – С. 64. **17.** *Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За ред. В.К. Мамутова.* – К., 2004. – С. 25. **18.** *Черданцев А.Ф.* Логико-языковые феномены. – М., 1997. – С. 77. **19.** *Никитченко В.С.* Сущность и явление в соотношении с другими категориями. – Ташкент, 1982. – С. 15. **20.** *Дністрянський С.* Загальна наука права і політики. – Т.1. – Прага, 1923. – С. 29.